

Innehåll

1	Förord	2
2	Inledning	4
3	Metod	5
3.1	Urval	7
3.1.1	Notering	8
4	Arbetsmarknad & utbildningar	9
4.1	Folkhögskolor	12
4.2	Universitet & högskolor	14
4.3	Personerna som söker	15
4.3.1	Jämförelse	19
4.4	Arbetsgivarna	19
4.4.1	Relationen	24
4.5	Mötet	26
5	Slutsatser	28
6	Referenser	30

1 Förord

Det blev ingen *Facit*. Det blev en D-uppsats istället. Men även om det hade varit annorlunda på examensfronten skulle livet efter studierna ha närmat sig med stormsteg. Så förmodligen hade jag genomfört den här undersökningen ändå, av rent egoistiska skäl om inte annat. Hade temat i *Facit* varit det rätta så skulle jag nog ha försökt att få något slags reportage om arbetsmarknaden för oss nybakade journalister publicerat i den. Men som sagt, nog hade jag offrat några dagar på att sitta i telefon och kolla med *arbetsmarknaden* vad man egentligen vill ha för något på sina redaktioner runt om i landet.

Nu behövde jag inte ens något svepskäl. På något sätt räddade mig Högskoleverket, som i sin utvärdering av landets akademiska journalistutbildningar från år 2000, minsann framhåller att *forskningsanknytningen av utbildningarna bör breddas*. Samma utvärdering där ord som *högskolemässighet, plusvärden av akademisk natur, metoddiskussion* och *seriöst akademiskt studium* förekommer med den allra kraftigaste positiva laddning.

Här föreligger min konkreta manifestation av det.

Om *högskolemässigheten* är tillräcklig får andra bedöma. Men uppsatsarbetet har — faktiskt — varit intressant även för mig själv. Det medgav nämligen en koppling till ”verkligheten” utanför undervisningssalarna som förmodligen varit mycket nyttig. Att tala med aktiva journalister och chefer på tidningsföretag har gett mig intressanta perspektiv på det yrkesliv jag mycket snart beträder, och förhoppningsvis också kommer att försörja mig med fram till dess pensionen eller döden tar slut på det.

Någon tes driver jag inte i den här uppsatsen. Ambitionen har istället varit att bara observera och beskriva, inget annat. Vad är vinkeln? Det finns ingen vinkling! Ändå kan jag inte i rollen som nybörjare i journalistforskning kliva ut ur mig själv, mina åsikter och mitt förflutna.

*Tar ni mig för ett fruntimmer med åsikter? ... Jag har inga åsikter. Åsikter finns inte. Vatten har ingen åsikt.*¹

Dessa ord lär den sedemera ökände franske författaren Céline ha yttrat i ett samtal 1933 med en viss Elisabeth Porquerol efter publiceringen av hans första roman, *Resa till nattens ände*. Céline ville vara en ”pur ande”. Men sådant lyckas aldrig. Man kan inte förvandla sig till vatten. Tvärtom hamnar man förr eller senare i samma position som Thomas Fowler, brittisk journalist i 50-talets

¹[Ekerwald, 2003, sid. 144]

Vietnam, i Graham Greenes roman *Den stillsamme amerikanen*. Det går inte att stå utanför sammanhang som omger en själv.

Så det är väl lika bra att medge att jag har varit starkt kritisk till den *högskolemässighet* som präglat stora delar av de två årens studier här. Ja, jag hade förutfattade meningar om det branschen vill ha, och nej, jag kunde inte stänga av mig själv. Jag ville se om det nog ändå var så att jag hade många och mäktiga meningsfränder ute på redaktionerna. Är journalisten en hantverkare eller filosof? Hur pass tungt väger ett bemålat papper från Lunds universitet som bevis på en filosofie magister i journalistik i en ansökan som med största sannolikhet kommer att vara en del av en skörd på 300 andra?

Men jag har varit medveten om det här hela tiden.

Not 1: När mitt färdiga arbete avviker från forskningsprogrammet som jag skrev som en förövning till uppsatsen beror detta på att jag då, för flera månader sedan, inte visste vilka hinder jag skulle stöta på.

Not 2: Uppsatsen är inte handledd i gängse bemärkelse. Det har inte sin grund i missnöje med handledaren, Claus Granath, utan i mitt arbetssätt. Jag har funnit det meningslöst att lämna från mig arbeten (i pluralis) som jag ändå vetat om skulle komma att kraftigt omarbetas. Således är detta epos helt mitt eget verk. *Mea culpa*.

Med detta överlämnar jag uppsatsen till berörda parter för rannsakan och dom, och överlämnar den för all framtid.

Marcus Strömberg, maj 2004.

2 Inledning

Denna uppsats är ett försök att utforska arbetsmarknaden för journalister. Den är också en ansats till en skildring av relationen mellan arbetsgivare och arbetstagare, liksom de skolor som utbildar de senare. Som röd tråd löper frågan hur dessa tre storheter relaterar till varandra.

Mitt ämne är dikterat av nödvändigheten att få saken belyst på ett både vetenskapligt och journalistiskt sätt. Undersökningar av det här slaget är sällsynta, i varje fall om man ser till läsbarhet och tillgänglighet. Det har visat sig under arbetets gång att det finns statistik och analyser gjorda (av företrädesvis skolor) men som av olika orsaker aldrig publicerats offentligt. Några sensationella avslöjanden följer kanske inte av detta, däremot en bild som är följderna av min sammanställning av flera källors uppgifter.²

Jag ber mina läsare att ha i åtanke att fakta inte har den absoluta, orubbliga betydelse som ordet gärna konnoterar. En hel del material som uppsatsen bygger sitt fundament på har jag hämtat från parter i målet. Jag vill inte påskina att uppgifterna är lögnaktiga eller ens friserade för att passa partsintresset, men problem saknas ändå inte. Ett problem är bristen på definitioner av olika begrepp som gäller över hela linjen. När så är påkallat kommer jag att tydliggöra detta i texten, men det är viktigt att min läsare redan nu är medveten om detta.

Journalistens yrke är i dag formellt inte ett legitimationsyrke som läkarens eller polisens. Vem som helst kan kalla sig för journalist och det råder en fri etableringsrätt på området. Eller, som Högskoleverket i sin genomgång av akademiska journalistutbildningar i uttrycker saken:

Journalistyrket är ingen profession i den meningen att det finns en enda utbildningsväg in i arbetslivet. Mångfalden av utbildningsvägar måste snarare ses som en tillgång.³

Några formella krav på yrkesutövandet eller på journalistiska arbeten finns det inte. Grundlagarna om yttrande- och tryckfrihet, som i princip är det närmaste vi kommer en reglering av journalistisk verksamhet, omfattar alla medborgare. Den diskussion som brukar bekymra framträdande journalister om

²Mig veterligen finns det två färskas studier inom journalistik, information och konstnärligt arbete som behandlar arbetsmarknaden: Den ena är en uppsats från Mitthögskolan som delvis behandlar saken, den andra är en enkät ställd till före detta studenter på Dramatiska Institutet. Ingen av dem är äldre än två år.

³[Högskoleverket 2000, sid. 13]

gränsdragningen mellan journalistik och andra former av text, bild och ljud blir således en följd av detta.⁴

Ändå är den allmänna definitionen av en journalist tämligen klar. Det är den som kan försörja sig på sitt arbete som journalist och som är organiserad i yrkesförbundet SJF, Svenska Journalistförbundet. Det existerar givetvis undantag. Dock kan man säga att regeln är denna.⁵ Helt oviktig är heller inte den allmänt vedertagna uppfattningen om en journalist ens i officiella sammanhang, till exempel i frågan om vem som ska få hjälp av arbetsmarknadsförsäkringar.

3 Metod

Huvudsakligen bygger denna uppsats på ett stort antal intervjuer med människor ur tre stycken grupper: Utbildare, journalister (både studenter och yrkesverksamma) samt arbetsgivare. På grund av geografiska avstånd har de flesta intervjuer gjorts i telefon. Intervjuerna har inte varit hårt strukturerade, vilket innebär att jag inte haft ett färdigt frågebatteri att beta av tillsammans med den intervjuade. Dels tycker jag ett sådant förfarande ger alldeles för många inläsningar för både intervjuaren som den intervjuade, dels finns risken att man får svar som är "lämpliga" i sammanhanget. Tvärtom har jag försökt, och i regel lyckats med, att få igång ett samtal i syfte att ta fram svaren den vägen. Det här betyder naturligtvis inte att jag dolt mitt ärende för intervjupersonerna. Jag har konsekvent presenterat mig som student vid journalistprogrammet vid Lunds universitet som skriver en D-uppsats om arbetsmarknaden för (i huvudsak om) nyutexaminerade journalister.

När det gäller skolor, både folkhögskolor, högskolor och universitet, har jag i görligaste mån vänt mig till utbildningarnas chefer, ofta kallade studierektorer. I de fall där detta inte varit möjligt på grund av sjukdom, resa eller annan frånvaro, har jag vänt mig till vederbörandes ställföreträdande. Det viktigaste har hela tiden varit att personen ifråga haft ett nära förhållande till både utbildningen som sådan och studenterna.

Motsvarande har gällt på arbetsgivarsidan. Jag har riktat mig i första hand till personalredaktörer eller den på redaktionen som har den avgörande makten att anställa. Väl medveten om att en personalredaktör i många avseenden bara

⁴Se till exempel Göran Rosenbergs försök att avgränsa journalistiken under rubriken *REKLAM*. [Rosenberg 2000, sid. 198-204]

⁵Standardverket *Massmedier — Press radio & tv i förvandling* av [Hadenius och Weibull 1999] använder ungefär samma definition. Författarna konstaterar dock att en stor del av etermediernas journalister står utanför SJF. Se även [Hultén 1999, sid. 53-54].

expedierar beslut om tjänstetillsättningar tagna längre ned i redaktionshierarkin har jag i vissa avseenden också talat med avdelningschefer på arbetsplatser där det kan finnas anledning att tro att avståndet mellan personalredaktör och den arbetande redaktionen av skilda orsaker är stort.

Resultaten av samtalen med studenter och yrkesverksamma kommer utifrån deras bild av den egna, högst personliga situationen, och ett försök att ge en generell lägesbeskrivning av läget inom deras egen bransch.

Gemensamt för alla tre grupperna är att jag bett personerna relatera dagens situation med läget tidigare om åren, i den mån de har det perspektivet som gör det möjligt.

I denna uppsats kommer ingen av mina intervjupersoner att framträda med namn. Det gör jag i konsekvensens namn, då en majoritet av journaliststudenterna och en minoritet av de yrkesverksamma bett mig att få slippa framträda med sin egen identitet. Orsaken har varit en rädsla att stöta sig med potentiella arbetsgivare, en rädsla som möjligen kan ses som överdriven mot bakgrund av de svar jag fått men som jag ändå respekterar.⁶ Istället får de en identifiering bestående av en bokstav ("A"), ålder, kön samt de för ändamålet intressanta bakgrundsuppgifterna.⁷

Eftersom företrädarna för skolor och arbetsgivare är intressanta som just detta, har jag inte heller i deras fall brytt mig om att presentera dem med namn i uppsatsen. De är representanter för sin specifika verksamhet och har — förhoppningsvis — uttalat sig i egenskap av detta. Jag inbillar mig dock inte att svaren är helt fria från personliga åsikter.

I huvuddelen av uppsatsen, kapitel 4, blandar jag ett resonemang om skolor och arbetsmarknad. Det är förstås helt avsiktligt, eftersom det i dag hör så oerhört intimt samman. De två storheterna går inte att frångöra från varandra och därför faller det sig också naturligt att blanda på det sätt jag gjort nedan.

⁶Rädslan för publicitet motsvarar förmodligen ungefär den e-postdebatt som blev resultatet av Sydsvenska Dagbladets artikel *Missnöjet jäser bland journaliststudenterna* publicerad 2004-05-05. Ett antal deltagare i debatten ville göra gällande att jobbchanserna hade minskat betydligt genom artikeln. Ett liknande resonemang ligger bakom de många avidentifierade rösterna i broschyren *Utbränd, barnlös och tyst — 30 vittnesmål om mediebranschens arbetsvillkor* som SJF lade ut på Internet i samband med att förbundet försökte skapa opinion mot otrygga anställningar inför de ännu (maj 2004) inte helt avslutade förhandlingarna med arbetsgivarna under våren 2004.

⁷Samtalen har ägt rum under två månader, april och maj.

3.1 Urval

För att göra uppsatsen så allmängiltig som möjligt har jag i hög utsträckning koncentrerat mig på att pejla läget för journalister på den svenska tidningsmarknaden. Den viktigaste anledningen till detta är att radio och TV åtminstone fram till alldeles nyligen hämtat sin redaktionella personal från just tidningarna. Det är först på senare år som det har funnits en direktväg från skolor in på TV- och radiostationer. Ändå lär det vara ovanligt att sådan karriärväg leder vidare (undantag existerar) och enligt det jag kunnat uppsnappa från företrädare för TV är det inte heller önskvärt att någon börjar sin journalistbana i etermedia.

Eftersom de flesta svenska tidningar är lokaltidningar i så måtto att de riktar sig till en begränsad publik i ett begränsat område har jag koncentrerat mig på dem i första hand. Det är värt att notera att även lokaltidningar har en stor spännvidd, sett till konkurrenssituation, storlek, spridning både i geografiskt som upplagemässigt hänseende, redaktionell kultur et cetera.⁸ Jag har försökt att göra en så rättvis fördelning som möjligt, för att kunna belysa min fråga så brett som det är någonsin möjligt att göra.

När det gäller skolor har jag försökt att vara heltäckande. Det finns i dag, mig veterligen, åtta stycken journalistutbildningar på universitets- och högskolenivå. De ges på följande orter i landet: Lund, Kalmar, Göteborg, Stockholm, Uppsala, Sundsvall, Umeå och Piteå. Av dessa riktar sig Lund, Uppsala och Umeå endast till dem som tidigare har studerat på högskolenivå. På en del ställen, som i Umeå, har man specialinriktningar på ett slags journalistik (vetenskap och kultur), på andra säger man uttryckligen att man utbildar ”generalister” i yrket. Även företrädare för de specialiserade utbildningarna framhåller dock att deras studenter får en sådan utbildning att de ska kunna klara av att arbeta journalistiskt inom alla genrer i branschen. Vid sidan om renodlade journalistutbildningar ges så kallade mediekurser på några andra lärosäten. Exempel på det är utbildningar till producenter inom etermedia på Dramatiska Institutet i Stockholm och kurser inom området på Södertörns Högskola i Huddinge söder om Stockholm. Dessa sistnämnda har jag dock exkluderat från undersökningen, eftersom deras utbildningsuppdrag omfattar betydligt mer än de yrkesutbild-

⁸Jag vill här hänvisa till en undersökning som journalistikforskaren Lars Hultén gjort. Han jämför VLT (ett av mina undersökningsobjekt) med DN under två skeenden bland annat med avseende på redaktionell kultur. Visserligen kan inte DN räknas som en lokaltidning, och Hulténs undersökning är gjord efter andra premisser och bevekelsegrunder än mina egna, men en av slutsatserna i den är att mycket — som upplaga, journalisternas arbete med mera — hänger på faktorer som frikopplade från själva företaget och ”namnet” som sådant. Därför kan också spännvidden, såsom jag definierat det ovan, ändras över tid. [Hultén 1999, sid. 169-284]

ningar jag intresserar mig för i denna undersökning.⁹ Dessutom vill jag göra en tydlig åtskillnad mellan teknikerns och journalistens jobb. Den förre kan arbeta hur mycket som helst med media, utan att för den sakens skull ha något som helst inflytande på innehållet. Den här traditionella uppdelningen kanske inte kommer att hålla streck i all framtid, men jag anser att den fortfarande är relevant. Dessutom innebar den tekniska omvälvningen med desktop publishing-tekniken som infördes i början av 90-talet att när tekniken närmade sig journalistiken, tog journalisterna över. Något liknande gäller för Internetjournalistik, där beslut om både form och innehåll tagits från de renodlade teknikerna.

När det gäller folkhögskolor har jag använt samma principer som de ovan beskrivna, d.v.s. jag har intresserat mig för dem som ägnar sig åt journalistutbildning och följaktligen struntat i dem som arrangerar allmänt hållna ”mediekurser”, även om de ibland marknadsförs med ordet journalistik. Således har jag kollat med följande skolor:

Bona (Motala), Kalix, Ljungskile, Vara, Ålsta, Södra Vätterbygden (Jönköping), Nordiska (Stockholm), Kaggeholm, Tollare och Molkom och Skurup.

De flesta av dessa skolor har gett utbildning i journalistik sedan åtminstone tio år tillbaka, och får därmed räknas som etablerade.

3.1.1 Notering

Högst medvetet har jag avstått från att granska min egen utbildning, det 80-poängsprogram som ges här i Lund samt folkhögskolan i Skurup. De ligger helt enkelt för nära mig. För att undvika något slags jävssituation är de lämnade därhän. Det kan vara en brist, men jag tog beslutet att undvika risken med hemmablindhet och onödiga hänsynstaganden som eventuellt skulle ha kommit med att granska ”egna” verksamheter.

⁹Högskoleverket tar med Södertörn i genomgången av landets journalistutbildningar [Högskoleverket 2000, sid. 99-100] men framhåller samtidigt att ”[u]tbildningen på Södertörn avviker på två, inte okontroversiella, sätt från de äldre journalistutbildningarna /.../ blandar den studenter som vill ägna sig åt informationsarbete och sådana som vill bli journalister.”

4 Arbetsmarknad & utbildningar

Att mängden arbetstillfällen inom journalistiken har minskat råder det föga tvivel om.¹⁰ Till det hör att 90-talet var en tid av ekonomisk recess som ledde till att arbetslösheten i samhället nådde nivåer som inte synts till sedan depressionen på 30-talet.¹¹ Under andra hälften av 90-talet repade sig arbetsmarknaden något, men arbeten som försvann i samband med nedgången som kom i finanskrisens spår har inte återkommit. I varje fall inte i samma skick som tidigare, vilket i regel lett till att personer som slogs ut i långtidsarbetslöshet under perioden aldrig fått en chans att återta sin position som yrkesmänniskor,¹² utan i regel reducerats till åtgärdsfall i AMS-regi eller fått förtidspension.¹³ Till skillnad från tidigare lågkonjunkturer drabbades på 90-talet förutom LO-anslutna arbetare även tjänstemän och akademiker av att deras arbetsgivare skar ned; TCO- och SACO-områdena har tidigare ansetts vara så gott som förskonade från sådant.¹⁴

Samtidigt satsade den borgerliga regering som styrde Sverige under större delen av perioden med djupa ekonomiska problem på en långtgående avreglering av olika slags samhällssektorer. I arbetslivet ledde detta till att fackets dittillsvarande starka ställning som förhandlingspart minskade. Principen om ”först in-först ut”, en del av de så kallade *Åmanlagarna* om arbetsrätt från 1973, kom till exempel att luckras upp av politiska krafter.

Men avregleringen gällde som sagt fler sektorer än så. En del av vägen rörde högskolorna och universiteten i Sverige. Tidigare hade det rått en ganska hård detaljstyrning om deras verksamhet; inrättandet av kurser och utbildningsprogram var en process som kunde ta flera år och som inte nödvändigtvis alltid ledde till vad den enskilda högskolan eller universitetet önskade. Det säger sig självt att systemet effektivt stoppade tendenser till att försöka marknadsanpassa den högre utbildningen i Sverige. Sedan drygt tio år tillbaka råder däremot

¹⁰Det har i dag blivit tämligen allmänt att arbetsgivarna förutsätter så kallad ”multikompetens” hos sina anställda. Se nedan.

¹¹Arbetslösheten nådde som högst 1993 med något över 8 procent för den samlade befolkningen i arbetsför ålder. Men någon markant förbättring av läget nåddes inte förrän efter 1997, då siffrorna för arbetslösheten sjönk. [Nationalencyklopedins supplement A-FREG, 2000, sid. 87-88]. Den har sedan dess åter gått upp, och beräknas för detta år hamna kring 5 procent.

¹²I tidningsbranschen försvann en stor del av grafikerna.

¹³Den osignerade huvudledaren i *Sydsvenskan* 2004-05-23 tar upp ämnet och hävdar i texten att ”närmare 530 000 personer — cirka 10 procent av landets befolkning i arbetsför ålder” uppbär förtidspension. Till det skall läggas, framhåller skribenten, en öppen arbetslöshet på 242 000 personer, ”den högsta nivån på sex år”. Siffrorna torde vara korrekta, även om de i sammanhanget används som tillhygge i den ständigt pågående politiska debatten på ledarsidan.

¹⁴Åtminstone sedan krisåren under förra hälften av 30-talet, som omedelbart föregick den ”keynesianska” perioden av statlig finanspolitik i Sverige.

ett läge där varje skola och enhet själv har att bestämma om sitt urval av kurs-er, utan att behöva rådfråga andra myndigheter. Det enda som i dag sätter begränsningarna är, i princip, ekonomin och tillgången till lämplig personal.

Den statliga utredning som ledde fram till detta heter SOU 1992:1 *Frihet Ansvar Kompetens — Grundutbildningens villkor i högskolan*. Även kallad rätt och slätt *Högskoleutredningen*. Den tillsattes 1989, av en socialdemokratisk regering, men blev klar efter maktskiftet 1991.

Redan innan arbetet med utredningen var klar hade regeringen, både den tidigare socialdemokratiska och den borgerliga, lagt fast en ”generell strävan” till vad man då kallade för ett ökat inslag av ”mål- och resultatorienterade styrformer”, kombinerat med krav på uppföljning och utvärdering av resultaten. Den decentralisering av högskolans arbetsformer som utstakats som önskvärd var en del i det krispaket som regeringen lade till riksdagen 1990 och som sedan följdes upp med 1991 års budget- och tillväxtproposition. Det framgår av den färdiga utredningen.

För naturligtvis handlade det om pengar. Bakgrunden till att utredningen om högskoleutredningen fick inkorporera de nya strävandena under pågående arbete var de halvgångna omdaningar av universitetens och högskolornas inre arbete som initierades av UKAS på 60-talet (som syftat till att öka genomströmningen av studenter) samt högskolereformen 1977. I korthet kan sägas att det ledde till en situation där staten, genom både myndighets- och riksdagsbeslut i tämligen hög grad rådde över detaljer i själva utbildningens form och innehåll, medan verkställandet av detsamma delegerades till de enskilda institutionerna. I synnerhet efter 1977 lämnades ekonomistyrning och budgetarbete i hög utsträckning över till de lokala nivåerna. Kostnadsdrivningen kom alltmer att accentureras. Genom den halva självständigheten blev det också svårt för regering och riksdag att stå emot krav på tilldelning av ökade resurser, något som utredningen inte talar om direkt, men väl i förtäckta ordalag:

Från högskolans sida framförs ofta önskemål om resursförstärkning för enskilda utbildningar. – I de fall statsmakterna försökt uppfylla dessa önskemål genom att omfördela resurser har detta dock i regel mött starka protester.

Samtidigt som det är uppenbart att de nuvarande resursramarna för olika utbildningar – är historiskt motiverade, finns det alltså naturligt nog en viss tveksamhet till att internt inom högskolan diskutera omfördelningar. /.../ Frågan kommer emellertid att bli

aktuell när det nya budgetsystemet för högskolan träder i kraft 1 juli 1993, vilket innebär att de enskilda högskoleenheterna skall besluta om fördelningen av medel mellan olika utbildningar.¹⁵

I framtiden skulle alltså företrädare för enskilda utbildningar få ta betydligt större ansvar för hushållskassan än vad som tidigare varit fallet.

Annars förekommer inte ekonomifrågor i någon högre utsträckning i utredningen. När dåvarande utbildningsminister Bengt Göransson 1989 initierar det som efter några år utmynnar i SOU 1992:1 skriver han i kommittédirektiven:

Jag föreslår att en kommitté tillkallas för att utreda vissa undervisningsfrågor i högskolan. /.../¹⁶

Men ekonomin kom att bli en allt viktigare faktor ju längre och djupare recessionen, en del säger depressionen, blev. Kraven på uppluckring av det dittills tämligen hårda linjesystemet inom utbildningen som drevs i utredningen passade som hand i handske med den politiska ambitionen att slippa hålla enskildheter i högskolan vid pengamässigt god vigör.

Det har lett till att det för närvarande är förväntningarna om studenttillströmning som en hel del styr utbudet av kurser och program på högskolor och universitet. En övervakande myndighet som *Högskoleverket* kan i dag endast gå in i efterhand för att kontrollera vetenskaplig standard och andra punkter på en tämligen allmänt hållen checklista.

Under senare tid har däremot *Högskoleverket* aktivt drivit frågan om mångfald inom ett och samma universitet är av godo. Verkets generaldirektör Sigbrit Franke exemplifierade just med "media- och designutbildningar" i en intervju publicerad i Dagens Nyheter som utmynnade i ett önskemål om "en ökad nationell styrning av var och hur många utbildningsplatser som behövs för att täcka arbetsmarknadens behov".¹⁷

Således har denna situation lett till att antalet journalistutbildningar utökats, speciellt sett till antalet orter, jämfört med hur läget var vid början av 90-talet, när regleringen fortfarande rådde.¹⁸ Behovet har inte nödvändigtvis svarat mot uppställda mål från samhällets eller arbetsmarknadens sida, men däremot utgått från potentiella studenters önskemål. Det bör framhållas i dessa sammanhang

¹⁵[SOU 1992:1, sid. 70]

¹⁶[SOU 1992:1, sid. 297]

¹⁷*Dagens Nyheter* 2004-04-21, *Högskolor får kritik för låg standard*.

¹⁸Till saken hör dock att journalistutbildningarna fick en ansvällning inom högskoleväsendet som en följd av en utredning som dåvarande UHÅ (Universitets- och högskoleämbetet), förelöparen till *Högskoleverket*, initierade 1982.

att grundkraven för att ta sig in på en genomsnittlig akademisk journalistutbildning ungefär svarar mot de krav som finns för att bli antagen till grundkurser i statsvetenskap och humaniora: Meriter som kommer av automatik med tre års studier på dagens gymnasieskola, oavsett linjeval. Det är helt enkelt lätt att uppfylla kraven. På somliga lärosäten, som i Lund, använder man sig av kompletteringar i antagningen, som kunskapsprov och färdighetstester.

4.1 Folkhögskolor

Folkhögskolorna, som på ett helt annat sätt än högskolor och universitet kan styra sin verksamhet efter eget tycke, har i dag generellt sett en utvalsprocess av sökande som innebär att man testar individens lämplighet för en framtid i yrket.¹⁹ I regel kräver man på samtliga utbildningar en ansökan med en personligt skriven motivering för att ens kalla den blivande studenten till uttagsprov. Andra fartgupp på vägen till studierna är intervjuer för att utröna mer om vederbörandes personlighet, ibland kompletterad med kunskapstester av typen allmänbildning — nyhetsköll. Dessutom går det att se ett mönster, där väletablerade och välrenommerade folkhögskolor med ett relativt högt söktryck genom hårdare antagningsförfaranden också kan välja de ”bästa” studenterna. Med väletablerad förstår jag här en utbildning som i nuvarande form funnits åtminstone i tio år och har bra kontakter ut mot tidningar, radio- och TV-stationer.

Bakgrunden till sovringen kan delvis ses mot bakgrund av att folkhögskolor till skillnad från högskolor och universitet inte kan erbjuda sina studenter det extra godis som akademiska examina utgör. Föreställningen, falsk eller ej, om att en folkhögskoleutbildning inte är lika mycket värd finns där, även om den sällan kommer till något direkt uttryck. Ett par av de föreståndare jag intervjuade inom ramen för den här uppsatsen anförde dessutom vad man skulle kunna kalla för ett *socialt ansvarstagande* som motivation till att granska sina sökande noga: Eftersom det inte var barnen till de mest välsituerade i samhället som läste vid folkhögskolor ville man också förvissa sig om att de hade kapaciteten att slå sig fram på en arbetsmarknad som blir allt svårare.²⁰ Det är helt enkelt humanare

¹⁹Någon central styrning finns alltså inte. Men påfallande många av de skolor som ingått i min undersökning använder någon form av utsällningsmetod.

²⁰Alldeles oavsett statusen av partsinlaga spelar varningssignaler om arbetsmarknaden som artikeln från SJF:s ordförande Agneta Lindblom Hulthén på DN-debatt 2004-03-30, ”Fast jobb erbjuds i utbyte mot sex” en ganska stor roll för hur man agerar i detta avseende. På Bona och Molkoms folkhögskolor hänvisade man uttryckligen till den. I Molkom har man redan sedan tidigare dragit konsekvenser av den situation som debattartikeln försökte sätta ljuset på: Således är man mest intresserad av studenter som redan är etablerade som journalister, men vill göra något nytt — samt att man tittar noga efter motivation.

att säga nej medan tid ännu var, och på det sättet styra in vederbörande på en lämpligare bana, än att låta honom eller henne utbilda sig i onödan. På något sätt går det att koppla denna människosyn till att många folkhögskolor har eller har haft en politisk vänsterinriktning och således strävat efter att stå vid sidan om marknadsekonomiska principer.

Men man bör också hålla i minnet att det här urholkas ju färre som vill bli journalister. Få skolor har ansett sig beredda att med kort varsel minska antalet utbildningsplatser när intresset för journalistkurserna faller.²¹ Det är ett slags vägran till marknadsanpassning som åtminstone på sikt kan slå undan benen på ovan nämnda ansvarstagande. Ännu hade alla folkhögskolor fler sökande än det fanns platser, men tendensen mot ett minskat intresse har i skrivande stund varit påfallande för samtliga folkhögskolor jag undersökt — sedan lågkonjunkturen satte in i början av 2000-talet och speciellt efter 11 september-attackerna i USA 2001.²² Därtill tror man inte att vändning mot ljusare tider i ekonomin och på arbetsmarknaden som helhet omedelbart kommer att följas av ett ökande söktryck till journalistutbildningarna. Eftersläpningen räknar man i regel med kommer att vara ett år eller mer; delvis beroende på hur en blivande student kan söka (en eller två gånger per läsår) men också på att en allmänna stämningen i samhället måste medvetandegöras på ett klart sätt. Utan en folklig uppåtstämning beträffande *den personliga* ekonomin kommer en aldrig så kraftig högkonjunktur att lämna börssidorna, i synnerhet inte hos det befolkningsskikt som främst attraheras av folkhögskolorna. Till detta kommer hur rapporteringen om massmediebranschens personalpolitik slår. Åtminstone ett par kursföreträdare ville delvis förklara just detta år med den ganska uppehållande debatten om SVT:s nedskärningar som orsak till att nedgången fortsatt.

Man kan tänka sig att nedskärningar av den art som SVT gjort,²³ och med den personalpolitik som för tillfället förfäktas av bolagen inom SRAO-sfären (Sveriges

²¹Av dem jag kollade är det ingen som har möjligheten till, eller är beredd att, så att säga direkt "marknadsanpassa" studieplatserna efter en upp- eller nedgång på efterfrågan av utbildningsplatser. I den mån en justering ändå görs handlar det om enstaka platser. Det finns också ett inslag av rädsla att förlora den värdefulla kopplingen mot arbetslivet (praktikplatser, etc.) i det här.

²²På Kalix folkhögskola säger man att antalet sökande har sjunkit "radikalt sedan 4-5 år"; Ljungskile har upplevt ett fall i sökandetrycket under samma tidsperiod från 200-300 till cirka 150 sökande. Till Södra Vätterbygdens folkhögskola har mängden ansökningar "sjunkit något" till dagens nivå på drygt 150 till 20 platser. För Nordiska folkhögskolans del är det färre sökanden i dagsläget än på 90-talet. Trenden är densamma för samtliga.

²³Nedskärningarna har blivit något av en följetong även för dem som inte är journalister. Speciellt nyhetsprogrammen inom den egna koncernen har kontinuerligt bevakat turerna kring dem och därmed skapat ett allmänt medvetande om både planer och fastlagda beslut. Det har i sin tur kompletterats med inlägg på DN-debatt och artiklar i bland annat Journalisten.

Radios arbetsgivarorganisation) skulle slå hårt mot de journalistutbildningar som speciellt är inriktade på etermedier. Så förefaller det dock inte vara, mer än att antalet ansökningar minskat på senare år, men det är ju, som framgått ovan, något som verkar ha drabbat samtliga utbildningar. Istället säger man på den skola som tydligast har profilerat sig mot etermedier, Vara folkhögskola, att man för tillfället fyller det ständiga behov av springvikarier som finns inom SR-koncernen. ”Det är inte så svårt att få jobb — men däremot att få längre och fasta jobb”, är sammanfattningen av arbetsmarknadsläget från Vara. Samtidigt hoppas man, och förmodligen även studenterna, på att ”proppen” ska gå ur: 40-talistgenerationens successiva avtroppande från det aktiva yrkeslivet.

Det sistnämnda, ålderns betydelse för arbetslivet, är förstas ett kapitel i sig. När jag frågat har det framgått att de allra flesta journaliststudenter befinner sig i den ”övre 20-årsåldern”, det vill säga är någonstans mellan 25 till 30 år gamla. Men ingen av de folkhögskolor jag undersökt har något formellt förbud mot att påbörja sina studier direkt efter gymnasiet, men en övervägande majoritet bland dem premierar att studenterna provat på livet utanför undervisningsväsendet innan de antas. Man resonerade ungefär likadant på alla skolor: Man är helt enkelt bättre som människa om man gjort något annat före.

4.2 Universitet & högskolor

Ingår i ett formaliserat system, där självbestämmandet för studierektor och ämnesföreträdare är begränsat och reglerat, utan också därför att de representerar en månghundraårig tradition av högre utbildning. Även om styrningen är mindre i dag än den var före 90-talet.

Man bör notera att journalistutbildningar är ur ett längre perspektiv något av en främmande fågel inom svensk högre utbildning. Det var först i slutet av 60-talet som våra första regelrätta journalistutbildningar kom till inom högskolan. Då som nu ansågs en sådan fylla ett behov både gentemot studenter och näringslivet. Men alternativen var få och koncentrerade till landets storstäder. Först i och med att det blev fritt fram för universitet och högskolor att locka till sig studenter sköt journalistutbildningarna upp som svampar ur jorden efter regn.

I flera fall har akademiska journalistutbildningar ett avsevärt slappare antagningsförfarande än folkhögskolornas. Det förekommer att man plockar in studenter på enbart formella meriter, det vill säga betyg och högskoleprovet, under förutsättning att antagningskraven är uppfyllda. Därför är det, av det som framgått av mina samtal, tydligt att högskolestudenterna är i genomsnitt

flera år yngre än sina blivande kolleger på folkhögskolorna. Där inga andra avgrundsdjupa skillnader kan skönjas är den relativa låga åldern frapperande, speciellt på kurser som inte kräver tidigare akademisk erfarenhet.

4.3 Personerna som söker

Vilka är de personer som gärna offrar ett eller flera år på en skola för att komma in i en bransch som för närvarande mest präglas av en *synbarligen* stendöd arbetsmarknad? Jag har för detta ändamål kollationerat mot två olika storheter. Först har jag frågat utbildningsföreträdarna hur sammansättningen av studenterna ser ut. Därefter har jag kontaktat en till två personer på ett urval av utbildningarna för att i sin tur göra en intervju med dem, och på det sättet få en fylligare bild av bakomliggande resonemang och önskemål på individnivå.

Allt som allt har jag fått kontakt med sju stycken personer som bör motsvara det genomsnitt av studenter som i skrivande stund studerar till journalistyrket. Detta innebär att jag högst medvetet valt bort vissa sällsynta kategorier bland studenterna, exempelvis de som är över 30 år. Däremot har jag när det gäller fördelningen mellan bostadsort, kön och social bakgrund försökt att följa det mönster som framkommit i mina kontakter med skolorna. På sju individer innebär detta att alla i mer eller mindre hög utsträckning på sitt sätt representerar ett slags arketyp: "landsort", "arbetarbarn", "tjänstemannabakgrund" etc.

Jag har i ett första skeende av urvalsprocessen i regel fått hjälp av skolornas kanslier med kontaktpersoner bland studenterna. Sedan har jag därifrån gått vidare till dess jag funnit en lämplig individ att intervjua. Långt från alla har velat ställa upp. Antalet personer jag kontaktat har varit ett fyrtiotal, något som i slutänden alltså kom att bli sju stycken som jag genomförde regelrätta intervjuer/samtal med. I många fall var orsaken till oviljan att ställa upp en risk för att stöta sig med framtida arbetsgivare; som jag tidigare påpekat i texten har jag inför detta resignerat och acceptera att anonymisera svaren i uppsatsen. Eftersom jag ändå anger ålder, kön, och i förekommande fall ursprungsort anser jag mig ha gjort en lämplig avvägning mellan kravet på öppenhet gentemot mina läsare och löften mot de undersökta personerna.

Den yngste jag talat med var 22 år, den äldste 29 år. Av de sju är fyra stycken kvinnor. Fem stycken studerar eller har tämligen nyligen studerat vid folkhögskolor, två vid universitet. Samtliga har sina rötter utanför storstäderna och dess omedelbara omgivning, men tre av dem har ändå under längre tid bott inne i dem eller i förorter till dem. Däremot är alla födda och uppvuxna i

städer som har fler än 10 000 invånare. Glesbygdsbor i egentlig mening saknas sålunda — men det tycks vara sällsynt med att glesbygdsinnevånare överhuvudtaget när drömmar om att få bli journalister. Av det jag lyckades utröna under jakten på folk som kunde tänka sig att ställa upp för en intervju var det ingen som föreföll komma från den utpräglade landsbygden.

Inte heller viljan att söka sig till storstaden var inte så kompakt och överväldigande som jag till förstod trodde. Av de sju jag intervjuat påstod samtliga att det inte var en del av den framtid de tänkt ut för sig själva. Till saken hör att samtliga var medvetna om svårigheten att få jobb och därför kunde tänka sig att flytta runt i landet för skaffa sig ett jobb. Merparten ville dock bosätta sig permanent i sina hemtrakter eller åtminstone i samma landskap som sin födelsestad. I regel hade de sina föräldrar kvar på den ort där de fötts och vuxit upp.

A, 22 år, man, född i Strängnäs. Studerar första året på Bona folkhögskola utanför Motala.

Har läst en 3-årig samhällsvetenskaplig linje på gymnasiet i hemstaden. Ingen av föräldrarna är akademiker. Efter studenten försörjde han sig på småjobb och var bland annat under en period städare på ett sjukhus. Har aldrig haft en tillsvidareanställning, men å andra sidan aldrig drabbats av några längre perioder av arbetslöshet. Tog beslutet att läsa till journalist för att "skaffa sig ett vettigt liv". Hade tröttat på att bo kvar hos föräldrarna. En folkhögskola passade honom och det fanns släkt i Motala som kunde ge honom husrum där.

Vill bli journalist därför att han tror att det passar honom. Han har så länge han kan minnas alltid tyckt om att läsa och skriva och anser dessutom att han gör det bra. Några kontakter i massmediebranschen har han inte, ej heller någon redaktionell erfarenhet. Kan tänka sig att vara egen företagare "om man inte får ett vanligt jobb" och jobba som frilansskribent, kanske inte i första hand för dagstidningar utan hellre magasin där man kan få skriva längre reportage. Är inte så intresserad i dag av att jobba med radio och TV.

B, 25 år, kvinna, född i Västervik. Studerar andra året på Södra Vätterbygdens folkhögskola vid Jönköping.

Efter tre år på gymnasiet har hon hunnit med att jobba på kortare vikariat inom primärvården som undersköterska, resa "mycket" och läsa en termin humaniora på Kalmar högskola. Tycker att journalistyrket är spännande och säger sig alltid ha gillat att lyssna till människors berättande. De två åren på folkhögskolan har inte gjort henne mindre intresserad av att arbeta som journalist, speciellt inte efter att hon skaffat sig kontakter bland de yrkesverksamma.

Ännu har hon inte någon ”riktig” yrkeserfarenhet, men med lite tur hoppas hon kunna få sommarvikariat på någon landsortstidning och därifrån etablera sig i branschen. Kan tänka sig att jobba med olika slags genrer. I första hand inställd på att skriva, men vet numera att redigering är en ingång till att komma in på tidningsredaktionerna. Radio och TV lockar mindre än tidningar och tidskrifter — det finns för få arbetsgivare och för få arbetsplatser. Tycker att en del av tjusningen med att vara journalist är att få uppleva nya saker hela tiden, och kan därför tänka sig att flytta runt i landet. ”Så länge man klarar sig är inte ett fast jobb huvudsaken.”

C, 25 år, kvinna, född i Borås. Studerar andra året på Ljungskile folkhögskola på västkusten.

Har försökt att komma in vid JMG men inte lyckats. Sedan väldigt unga år inställd på att jobba yrkesmässigt med journalistik. ”Jag upptäckte redan i högstadiet med skoltidningen vilken grej det var att kunna publicera sig.” Har ingen egentlig yrkesmässig journalistisk erfarenhet, men säger sig ha skrivit artiklar till små kulturtidskrifter på ideell grund för att skaffa sig meriter för framtiden. Journalistik är i första hand att skriva för henne. En framtid som frilans är fullt tänkbar. Tänker satsa på att kunna försörja sig på journalistiken, men är beredd att åtminstone till en början kombinera skrivande med att jobba med något annat för att klara löpande utgifter. Föredrar att stanna någonstans kring västkusten eller i Västergötland.

D, 27 år, man, född i Söderhamn. Studerar vid JMK i Stockholm.

Efter akademiska studier i nationalekonomi, statsvetenskap och ”lite litteraturhistoria” sökte han och kom in på JMK. Det har inte alltid varit en självklarhet att utbilda sig till journalist. Båda föräldrarna är akademiker och arbetar inom offentlig förvaltning. Det var en tanke som mognade efter en tid på universitetet. Ser i dag journalistiken som ett bra sätt att få avsättning för ämnena han läst tidigare på universitetet, men medger att utsikten till att klara sig som reporter på någon tidning inte ser ljus ut. Känner sig ovillig att flytta från Stockholmstrakten på grund av bostads- och familjesituationen. Har sökt jobb på olika redaktioner i huvudstaden men inte fått napp någonstans. Kan tänka sig att jobba inom närliggande områden, som exempelvis informatör och PR. ”Är det ett förräderi mot mina studier?” Helst då inom det privata näringslivet.

E, 28 år, kvinna, född i Fagersta. Studier på Ädelfors folkhögskola i Småland.

Säger sig ha hunnit med att göra en ”hel del i livet” innan det blev dags för folkhögskolan och journalistlinjen i Ädelfors. Ingen akademisk familjebakgrund. Hade från början litterära ambitioner, men kom till insikt om omöjligheten i att

kunna försörja sig på det. Tyckte då att journalistiken erbjöd en bättre framtid samtidigt som den gav möjlighet till att få utlopp för lusten att berätta. Såg till att hamna på en skola där man fick jobba praktiskt med att skriva och göra tidning. Mindre lockad av universitetsvärlden, "även om jag skulle ha blivit antagen". Vill helst ha en framtid i Västmanland och Mälardalen, men kan tänka sig att börja sin karriär som lokalredaktör för en liten landsortstidning någonstans i mellansverige. Tror att hon tio år från nu arbetar som lokal- eller kommunreporter, "helst fast anställd".

F, 28 år, kvinna, född i Södertälje. Studier vid JMG i Göteborg.

Stadig akademisk bakgrund. Hade en pol.mag när hon antogs vid journalistutbildningen. Har hamnat i Göteborg på grund av "personliga skäl" och ser journalistutbildningen som en bra avslutning på sina redan avklarade år inom universitetsvärlden. Har under senare år arbetat, men återkom till högre studier för att ha flera vägar karriärvägar öppna. Dragningen till journalistiken har alltid funnits där, men samtidigt tvekat om det varit lämpligt att satsa på det fullt ut, med tanke på svårigheten att få jobb. Hoppas att studierna kan leda till något inom informatörsbranschen i näringslivet. Annars intresserad av ekonomijournalistik.

G, 29 år, man, född i Västerås. Studerar på Nordiska folkhögskolan utanför Stockholm.

Beskriver sig själv som en mångsysslare, "fast av tvång". Sedan han tog studenten i en av Västerås gymnasier har han gått från arbetslöshet till vikariat inom olika servicenäringar, mestadels handel. Har jobbat med det mesta från lager till försäljning och bokföring. I den processen har han också successivt arbetat sig längre och längre österut, mot Stockholmstrakten. Bor för närvarande hos en kompis i Huddinge. Har sedan flera år tillbaka skrivit för olika sorters fanzines och andra musiktidningar "av den där typen som säljs i skivaffärer". Vill nu gärna fortsätta med det, och ser en journalistutbildning som ett bra sätt att säkerställa någon form av framtid som skribent. Skulle gärna själv vilja äga en tidning med hög status, men inser det smått omöjliga i sådana drömmar. "Fast vem vet?" Har ingenting emot att försörja sig med "hederliga jobb" parallellt med att skriva. Tycker inte att han förlorar speciellt mycket på att gå utbildningen, om inte annat därför att han jobbar samtidigt.

4.3.1 Jämförelse

Den skrift som *Högskoleverket* efter en tids utredande lade fram år 2000 om de *akademiska* journalistutbildningarna kom bland annat fram till att "[r]ekryteringen till journalistutbildningarna är ur social och etnisk synpunkt alltför ensidig."²⁴ Till stöd för den slutsatsen hade man en översikt av studentsammansättningen på de (då) både korta och långa utbildningarna såväl som de regelrätta yrkesutbildningarna. Det fanns, upptäckte man genom insamlandet av uppgifter, en överrepresentation av kvinnor; att de i sin tur ofta kom från en välsituerad medelklassmiljö där föräldrarna själva var akademiker ("socialgrupp 2") samt att det fanns väldigt få invandrare.

Frågan om dessa observationer har bäring även för folkhögskolornas del är svår att få något klart svar på. På några av dem sade den ansvarige för journalistutbildningen rakt ut att man får en del av dem som sökt till, men inte kommit in på, de akademiska prestigeutbildningarna som JMK och JMG. Så var fallet på Nordiska och Ålsta folkhögskolor, respektive. Annars framställdes saken som att studenterna gått direkt till kurserna på folkhögskolan utan att passera över en negativt antagningsbesked från en akademisk utbildning. Man kan notera att det i *Högskoleverkets* undersökning framkommer, att av dem som tog examen från de akademiska utbildningarna under 1996-1997 var det "i stort sett ingen" som rekommenderar att gå på folkhögskola. Däremot på en utbildning som liknar den som de själva gått på. Samtidigt var det en minoritet som höll med om att de "yrkestekniska delarna i utbildningen svarar mot morgondagens krav på journalister".²⁵

Hur är då synen hos arbetsgivarna?

4.4 Arbetsgivarna

Som framgått av ovan har ingen av dem jag fick kontakt med för personliga intervjuer någon direkt erfarenhet av journalistiskt arbete, även om några av dem skrivit för publik i olika sammanhang sedan tidigare. Man kan dock på goda grunder tänka sig att en potentiell arbetsgivare snabbt skulle räkna bort deras meriter som vardande icke-redaktionella och icke-professionella.²⁶ Ordet

²⁴[Högskoleverket 2000, sid. 99-100, sid. 22]

²⁵[Högskoleverket 2000, sid. 99-100, sid. 69]

²⁶Av egna erfarenheter och av det man kan läsa i fack- och branschmedia — se exempelvis *Journalisten*, nummer 16, 2004-05-18, "18 000 ansökningar till 950 sommarvikariat", resulterar rimligen varje ansökan utan "hårda" meriter och referenser i ett nej-svar. Läget har, med en kombination av väldigt många utbildade och nedskärningar, tydligen blivit sådant att det resulterat i att före detta chefer söker jobb som vanliga underställda — jämför Helén Tauberts

professionell i det här sammanhanget har en betydelse av erfarenhet; sammanfattningsvis kan man redan här konstatera att det personalredaktörer och deras ”uppdragsgivare” på lägre nivå i den redaktionella hierarkin premierar mer än någonting annat hos vikarier och inhoppare är redan befintlig vana och kunskap. Man vill inte ödsla tid och pengar på att lära upp någon jobbet, oavsett om det handlar om redigering, reporterjobb eller arbete i arkivet (det sistnämnda är, bör man påpeka, i regel ett journalistiskt arbete).

För att skaffa mig en klarare bild av hur man resonerar ur arbetsgivar-
nas synvinkel kontaktade jag personalredaktörer och i förekommande fall även
-direktörer på följande företag:

Östgöta Correspondenten, Upsala Nya Tidning, Vestmanlands Läns Tidning, Ingress Media (som är ett övergripande ägarföretag för ett antal tidningar i Bergslagen och i västra Mälardalen) och tidningar inom NWT²⁷-koncernen.²⁸

Jag har medvetet valt bort stora riksspridda tidningar med säte i våra storstäder som DN och Svenska Dagbladet, likaså nyhetsbyråer, vecko- och månadspress samt etermedier. Anledningen härtill är att det vid en första sondering tydligt visade sig att nybakade journalister i dag har små chanser att få sitt första jobb på sådana redaktioner.²⁹ Det är mycket vanligare att karriären börjar på en mindre tidning i landsorten, vilket sedan *kan* leda vidare till jobb på dylika attraktiva arbetsplatser. Alternativet till detta är, som en person med tidigare anknytning till TV-kanalen z-TV berättade för mig under arbetet med den här uppsatsen, att någon som anses ha de rätta egenskaperna plockas in i princip direkt från gatan till att bli en centralpunkt i folks vardagsrum. I så fall är/var formell utbildning fullständigt irrelevant.³⁰ Därför faller den här vägen in i mediebranschen även utanför denna undersökning.

Samtliga arbetsgivare betonar unisont en sak: Man letar hela tiden efter generalister, inte specialister. Det kan vara olika tydligt uttalat i både annonser och i den interna planeringen inom sommar och andra personalbortfall, men man vill ha folk som är lika duktiga på att vara reporter som att redigera. Till

(Nya Dagen) svar i artikeln.

²⁷Nya *Wermlands-Tidningen*, som förutom just NWT också äger ett antal tidningar i Värmland och östra Västergötland samt *Enköpings-Posten* i Uppland.

²⁸Jag kontaktade tidningarna under några veckor i slutet av april och början av maj. Det är en period då vikarietillsättningarna i regel är helt klara. Personalbehovet brukar vara fastslaget två till tre månader innan dess, då semesterönskemålen har klarnat.

²⁹[Högskoleverket 2000]

³⁰Stig Hadenius och Lennart Weibull konstaterar i sin bok [Massmedier 1999, sid. 353] att ”journalister som anställdes i de nya privata radio- och tv-kanalerna under första hälften av 1990-talet saknade ofta en formell journalistutbildning” och således utgör ett undantag i en kår som blir alltmer akademiskt präglad.

detta kommer ofta önskemål om fotovana. Därför är redigerare mer efterfrågade än renodlade reportrar, eftersom en redigerare anses utan vidare kunna klara ett reporteruppdrag under förutsättning att han eller hon har körkort. Något som förvisso inte är självklart i dag bland yngre. En skrivande journalist förutsätts däremot inte på ett lika självklart sätt kunna behärska vare sig redigering som konst eller hantverk, det vill säga hantera verktyg som QuarkXPress eller InDesign.

I sig är detta en faktor som stoppar många oerfarna, men välutbildade, journalister vid ett antagningsförfarande. Kommentaren från Ingress Media är med säkerhet typisk för de allra flesta arbetsgivare: ”Om personen som söker på något sätt är bekant för oss sedan tidigare, som vikarie eller praktikant, vet vi vad han eller hon klarar av. Annars är någons kunskaper väldigt, väldigt svårbedömbara. Det säger ingenting om någon har ett papper på att ’jag kan redigera’.” Dokumenterad erfarenhet är inte bara en fördel, det är så gott som en nödvändighet. Om detta är samtliga arbetsgivare jag kontrollerat med överens om. Däremot skiljer sig synen på *vad* dokumenterad erfarenhet egentligen *är* för något. På ovan nämnda Ingress Media kan man tänka sig att anställa någon — som vikarie eller inhoppare — direkt från en journalistiska om personen praktiserat där tidigare och visat sig lämplig för jobbet. Inställningen till f.d. praktikanter som anställda vikarier är betydligt svalare inom NWT-koncernen och på VLT, medan Corren och UNT intar något av en mellanställning. På de två sistnämnda företagen försöker man på redaktionen aktivt hitta en ”bredd bland personalen”, som Correns personalchef uttryckte saken. Eftersom journalister med invandrarbakgrund och med mer ovanliga meriter ännu är tämligen sällsynta både bland redan yrkesverksamma som på utbildningarna kan man tänka sig ta in någon som saknar genuin erfarenhet men där detta kan uppvägas av andra positiva egenskaper, som exempelvis mångspråkighet. Men samtidigt får det inslaget av osäkerhet inte vara för stort. Tar man in någon nybörjare så kan man vara nästan säker på att vederbörande har gått på en skola som har väl etablerade kontakter med företaget i fråga. I Correns fall finns direktkanaler till de ”två stora” inom svensk journalistutbildning, JMK och JMG respektive. För UNT ligger dels Uppsala universitet men även JMK nära till hands. Man vill helt enkelt ha något slags återförsäkring att det man får är av tillräckligt hög kvalitet, för att uttrycka saken något vanvördigt. Samtidigt kan man notera att man från Correns sida, på en direkt fråga, säger sig inte lägga så stor vikt vid vilken skola någon råkar vara utbildad. Ledstjärnan är istället ”kompetens och bredd”.

Det tycks också finnas en relation mellan storleken på redaktionen, företagets ekonomiska situation (och ambition) och viljan att pröva nya krafter.³¹ En misslyckad sommarvikarie är helt enkelt en lättare börda för ett solitt företag med ett visst mått av ”slack”, alltså ett läge där de anställda — ens på somrarna — inte utnyttjas till 100 procent eller mer ändå. Förmodligen kan detta förklara varför man på Ingress Media, som serverar många tidningar med familjematerial och feature, är ytterst tveksamma till oprövat folk. Att arbetssituationen på Ingress Media skulle vara pressad för den befintliga personalen förefaller inte vara fallet, men däremot skulle den lätt kunna bli det om någon ersättare inte visar sig hålla måttet. En ”anorektisk” organisation, man kallade den ”slimmad”.

På flera redaktioner, bland annat UNT och VLT, framhöll man också att kunskap om regionen där tidningen kommer ut är viktig för att fungera som journalist. Speciellt gäller det förstas reportrar, men andra kategorier är inte undantagna från det kravet. Redigerare har, sade man på UNT, mycket stor glädje av att ha kunskapen om hur namn på lokala celebriteter stavas i baklandet. Samma sak för arkivpersonalen. Det var kunskaper, menade man, som inte kunde anskaffas genom att läsa sig in på staden under några dagar. Den måste sitta på ett mer genuint sätt än så.

Slutligen leder detta till frågan om ålder. Som framgått ovan var, och är, många journaliststudenter över 25 år. Det är tydligen inte sällsynt att arbetsökande befinner sig i den yngre medelåldern, alltså är i 30-årsåldern. Balansgången mellan ungdom och erfarenhet är inte alltid lätt att göra. Det hela blir lite av den klassiska repliken ”När vi hittar en 20-åring med 30 års erfarenhet, anställer vi honom”. Hur som helst vill man aktivt medverka till att sänka medelåldern på UNT — vilket går ut över de jobbsökande som kommit in i medelåldern, eftersom man vet att en fastanställning i dag nästan alltid går över både många och långa vikariat. Samma inställning kunde skönjas inom NWT-koncernen, medan man på VLT tog lättare på ungdomsaspekten. VLT:s senaste fastanställningar hade gått till en 35 respektive 37-åring, enligt den administrativa redaktionschefen.

Det finns ett begrepp som är applicerbart på den rätt så entydiga strävan till ökad flexibilitet bland arbetstagarna: ”Övergång från ’fordism’ till ’toyotism’”. Med det menas att arbetslivet för den enskilde i allt högre utsträckning sedan

³¹ Aftonbladets till stora delar fabricerade nazistaffär 1998 — där påstådda nazister viftade med vapen på bild framför kända svenskers hem — kan ses som en mindre lyckad konsekvens av detta. Den falskspelande reportern var en 23-åring med bakgrund från Ädelfors folkhögskola och Värnpliktsnytt. Av Dan Josefssons reportage i boken [Välkommen till dramafabriken 2000, sid. 100-118] framgår det att han direkt efter muck på Värnpliktsnytt fick jobb som vikarie på Aftonbladet.

åtminstone 70- och 80-talen i svenskt näringsliv gått från att vara en kugge i ett stort maskineri ska behärska ett större kunskapsområde.³² Förmågan att snabbt kunna skifta uppgifter inom en organisation, eller till och med inom hela samhället, efterfrågas alltmer. Detta slags mångsidighet kan ha flera sidor, men vanligast är åtminstone för tillfället att en yrkestitel fylls med alltmer innehåll, som att en redigerare även förväntas kunna vara reporter, eller att en fotograf ska kunna skriva.

På det sättet kan en arbetsgivare klara sig med en så kallad *mager organisation* som kan kännetecknas av exempelvis *arbetstids-*, *numerär-* och *funktionsflexibilitet*.³³ En typisk manifestation av detta är kraven som fotograferna inom NWT-koncernen fått, där det i ett fall till och med gick så långt att en fotograf riskerade uppsägning på grund av att han ansågs ”tillräckligt duktig på att skriva”. Enligt tidningen *Journalisten* presenterades kraven för ett par år sedan.³⁴ Direkta motsvarigheter finns på TV 4 och numera på SVT, med idéerna om det som lustigt nog kallas för ”enmansteam”. På sina håll har motståndet varit hårt och ”kritiken livlig” från de lokala journalistklubbarna.³⁵ I mer extrem form förekommer, eller kan komma att förekomma i framtiden, denna sorts flexibilitet inom Stenbecksmedier. På TV 3 har det tydligen förts diskussioner om att helt lägga ut sin nyhetsrapportering på externa krafter.³⁶ Rörligheten inom olika arbetsformer kan också komma att motsvaras av rörligheten mellan skilda företag. De sedan 90-talet tämligen talrika uthyrningsföretagen är manifestationer av det.³⁷ I sin tur leder det till en situation som blivit allt vanligare i Sverige de senaste 15 åren: ökad lönespridning och lokala, eller eventuellt individuella avtal om förmåner med mera.³⁸ De etablerade trygghetssystemen har inte i lika hög grad anpassats till detta, delvis beroende på att nyordningen slagit igenom i olika hög utsträckning på olika delar av arbetsmarknaden. På tjänstemannanivån — dit journalister räknas, då SJF är ett TCO-förbund, finns frågor om pensionsförmåner för tillfälligt anställda som inte kan anses som lösta. Klart är dock att vikarier och inhoppare tillhör förlorarna.

³²[Spelets regler 2002, sid. 237-238]

³³[Spelets regler 2002, sid. 240-248]

³⁴*Journalisten*, nummer 12, 2004-04-20

³⁵*Journalisten*, nummer 13, 2004-04-27

³⁶*Journalisten*, nummer 10, 2004-03-30

³⁷Privat arbetsförmedling var enligt lag förbjudet mellan åren 1968-1993 i Sverige.

³⁸I någon mån är detta en återgång till situationen som rådde allmänt i Sverige före 30-talet, där löner förhandlades fram inom enskilda företag — inte för hela branscher eller kategorier av anställda. Centrala förhandlingar för hela arbetsmarknaden infördes i stor skala på 50-talet.

4.4.1 Relationen

Att det är arbetsgivarna som styr jobbmaknaden för journalister är så solklart att det knappast ens behöver diskuteras här. Någon arbetskraftsbrist liknande den man befarar som en konsekvens av stora pensionsavgångar inom många andra sektorer inom ekonomin lär det heller inte bli frågan om. Inte när en yrkeskategori som omfattar mellan 15 000 till 20 000 personer får ett årligt tillskott av cirka 800 nyutbildade *per år*.

För de sju förhoppningsfulla studenter jag beskrivit ovan kan därför framtiden te sig rätt så mörk. Men samtidigt inte. Ännu existerar ett slags arbetsmarknad inom den svenska massmediamarknaden, men den är långt från alltid synlig utåt. Det som mer än mycket annat kan leda till en karriär som journalist är kontakter, personliga sådana. Den så att säga formella gången med skriftlig ansökan tappar alltmer i betydelse. En del företag i mediebranschen har till och med övergivit den helt med tanke på att stora mättnad av journalister som existerar för närvarande.³⁹

I allmänhet går det att säga att en journalist inte kan komma från ingenstans och etablera sig. Av den anledningen vinner skolor som satsar på mycket praktik för sina studenter, eftersom det nästan fullt ut verkar leda till en win-win-situation för alla inblandade parter, för att tala managementlingo. Relationen måste finnas till innan den blir till på riktigt.

Därutöver attraheras personalredaktörer med flera väldigt lite av folk som "vill skriva" eller drivs av ambitionen att "skapa" i största allmänhet.

Man bör dessutom ha i åtanke att ju fler som får en gemensam nämnare, till exempel att alla journalister har en minst tvåårig utbildning, många av dem akademiska, sänker värdet av den gemensamma nämnaren. När gymnasieskolan fick en moderniserad form i slutet av 60-talet och i praktiken kom att bli en icke-obligatorisk förlängning av grundskolan försvann gymnasieexamens funktion som inträdesbiljett till kvalificerade och välbetalda arbeten snabbt.

/.../ bristande överensstämmelse mellan utbildning och arbetets kvalifikationskrav, kan vara att den nya gymnasieskolan i alltför hög grad fjärrmat sig från arbetslivet och dess krav på yrkeskunskaper. Det kan också vara möjligt att en utbildning som omfattar majoriteten av ungdomarna inte "signalerar" att den enskilde individens produktivitet [*eller kunskaper, min kommentar*] sannolikt är över genomsnittet.

³⁹*Journalisten*, nummer 16, 2004-05-18

En viktig slutsats av de förändrade etableringsmönstren är att relevant yrkeserfarenhet sannolikt är viktigare än allmän arbetslivserfarenhet från okvalificerade arbeten.⁴⁰

En kraftig devalvering, helt enkelt. Det var inte längre nämnvärt märkvärdigt att ha tagit studenten. Istället kom redan befintlig erfarenhet från arbetslivet att efterfrågas mer och mer. Meriter från verksamhet utanför skolans domäner värdesattes alltmer som objektiva omdömen om den enskilde personens förmåga att fungera som arbetskraft.

Sedan den kraftiga utbyggnad av högskolan som följdes på Carl Thams tid som ansvarig minister har en liknande situation uppstått på dess område. Den politiska målsättningen att femtio procent av varje årskull skall ha påbörjat högre studier före 25 års ålder är visserligen av ganska färskt datum, men för närvarande lär målet vara mer än tre fjärdedelar uppfyllt. Man kan därför bara spekulera i om värdet av att ha tagit sig igenom en universitetsutbildning kommer att minska på samma sätt. Men vissa indikationer ger vid handen att så kan vara fallet. I en intressant artikel i fackföreningstidskriften *DIK forum* om arbetsmarknaden konstaterar man bland annat att "flera akademikergrupper har livslöner som är lägre än för de enbart gymnasieutbildade",⁴¹ vilket till förstone kan se ut som om gymnasiet uppgraderats på bekostnad av högskolan, men som förmodligen är en effekt av överutbildning till en arbetsmarknad som inte kan eller vill svälja alla som utexamineras. Det gäller bland annat bibliotekarierna, sjukgymnaster och arbetsterapeuter, alltså arbeten där man knappast kan gå direkt från gymnasiet till ett jobb som en sådan.

I samma nummer av *DIK forum* som det ovan citerade har man också en artikel om så kallade MKV-utbildningar (medie- och kommunikationsvetenskap). Den är föranledd av att man år 2003 såg en fördubbling av arbetslösheten av relativt unga medlemmar av *DIK:s* informations- och mediefack. Artikelskribenten är försiktig, men framhåller ändå att "[m]öjligen speglar detta inte bara att arbetsmarknaden försämras, utan också det faktum att allt fler examineras från universitets och högskolors kommunikationsutbildningar".

Journalistförbundet, SJF, har ifrågasatt mängden utbildningar flera gånger. Men den strävan till decentralisering och självstyrande högskolor som varit en viktig beståndsdel i utbildningspolitiken har samtidigt gjort att kritiken inte har någon större chans att nå effekt där den skulle göra nytta. När tidningen

⁴⁰[Ungdomars etablering på arbetsmarknaden, 1995, sid. 70]

⁴¹*DIK forum*, nummer 5/2004

Journalisten gjorde ett reportage om provdagen till JMG i Göteborg fick bland annat tjänstemannen Torsten Kälvemark på Högskoleverket komma till tals.⁴² Han var ansvarig för den utvärdering av journalistutbildningarna som gjordes 2000. Enligt honom är det knappast aktuellt att som på 70-talet försöka anpassa och dimensionerna antalet utbildningsplatser, bara att förlita sig på självreglering. *Å studenternas sida*. Ungefär samma sak säger de ämnesföreträdare som får komma till tals i artikeln. Man är medveten om överutbildningen men tycks oförmögen att åstadkomma något konkret för att åtgärda systemfelen.

4.5 Mötet

Om vi nu försöker göra en uppskattning av våra vänner A, B, C, D, E, F och G såsom de presenterats ovan vis-à-vis det som framkommit i resten av det här arbetet tycks det som om A *inte* kommer att lyckas. Han saknar tidigare erfarenhet, saknar kontakter i branschen och har dessutom en bakgrund som diversejobbare. Som lök på laxen vill han helst jobba för magasin där det är möjligt att få breda ut sig med långa texter.

B däremot *kanske* kommer att lyckas. Av det som framgick under mitt samtal, och vars huvuddrag jag redan redogjort för, kan hon tänka sig att jobba sig uppåt från en underordnad position. Det i kombination med att inte låsa sig vid speciella genrer öppnar åtminstone den annars så välbevakade porten till branschen en anings aning på glänt. "Redigering" kanske vidgar den ytterligare en aning. Hon har också genom skolans förmedling fått vissa kontakter — något som är ytterst värdefullt.

C liknar B, men risken är större att hon halkar ut från branschen innan hon ens hunnit in på den ordentligt. Det är fullt möjligt att hon kommer publicera sig även i framtiden, men inte på genuin yrkesmässig bas. Hon är nämligen beredd på att jobba med något annat "till en början" för att klara sig, och sådana provisorier har en klar tendens att bli permanenta. Hon riskerar att bli frånsprungen av nya journalister för varje år som går. Dessutom, som det tycks, frivilligt låst till en speciell del av landet.

D — förmodligen inte. Ser bokstavligen om sitt hus (eller hem) i bostadsbristens Stockholm i första hand — åtminstone var det det intryck jag gavs. Han lär dessutom bli tvungen att snabbt skaffa sig en utkomst efter studierna för att kunna leva, vilket är ytterligare en faktor som motverkar en långsiktig etablering som journalist.

⁴² *Journalisten*, 2003-01-21

E kommer att få svårt, även om det är möjligt att hon får ett och annat vikariat. Det ligger henne i fatet att ha en allmänt hållen skrivlust, utan att för den sakens skull ha en kallelse till journalistiken. Dessutom önskan om att få bli tillsvidareanställd kan vara just det som efter ett tag i vikariesvängen driver henne ut till något annat jobb, närliggande eller ej.

F — det skulle inte förvåna om man återfinner henne i framtiden någonstans på "sidolinjen" med informatörsjobb eller något dylikt. Det förblev tyvärr något oklart vad den stadiga akademiska bakgrunden egentligen bestod av, bara att det var något med juridik kombinerat med statsvetenskap. Hon tycks i varje fall inte ha någon brinnande kallelse att jobba som journalist, utan ser det mest som en bra avslutning på studierna och ett slags karriärplanering. Men jag kan ha fel. Hon kan lika gärna hamna på någon tidning.

G lär nog synas i journalistiska sammanhang även framledes. Men förmodligen inte som journalist på heltid. Lite av samma syndrom som gäller för C, andra slags jobb är ett säkert sätt att tappa greppet och halka ut ur branschen.

Men allt detta är bara spekulationer — eller de slutsatser jag själv drar av det material jag samlat på mig. Jag sammanfattar lärdomarna i nästa kapitel. Några avslutande ord först bara: Av lärarna och de ämnesansvariga på skolorna har jag fått siffror på allt från 100 procent (Ljungskile folkhögskola) till 25 procent (Ålsta) på frågan hur många som får jobb efter utbildningen. Vanligast är en uppskattning av förvärvsfrekvensen kring 3 av 5 eller runt 65 procent. En del av siffrorna är en uppskattning mellan tummen och pekfingret, som det heter, andra skolor gör regelrätta uppföljningar av sina studenter med hjälp av gamla register och/eller enkäter. *Men*. Alla siffror är några år gamla. Ofta från slutet av 90-talet. Och *alla*, utan undantag, säger att läget på arbetsmarknaden blivit mycket, mycket värre sedan dess.

5 Slutsatser

Först och främst kan man väl säga att det är våghalsigt, för att inte säga regelrätt dumt, att utbilda sig till journalist. Anställningsformerna tenderar att bli alltmer regelmässigt otrygga och lönerna låga med tanke på yrkets alltmer akademiska prägel. Speciellt som vikarie och frilansare är man helt i händerna på sina respektive uppdragsgivare. De är dels nästan alltid fåtaliga, dels finns det alltid en stor grupp kolleger/konkurrenter som utan vidare kan överta ens position om man av någon anledning skulle falla från under kortare eller längre tid. Att i ett sådant läge försöka kombinera yrkesliv med familjeliv och överhuvudtaget ett Svenssonliv kan visa sig bli svårt, mycket svårt till och med. Dessutom blir alla äldre — och redan i 30-årsåldern kan ”anställningsbarheten” sjunka betydligt.

Eftersom journalistiken präglas av alltmer teknik, och en teknik som befinner sig i ständig förändring dessutom, krävs det att man hela tiden håller sina kunskaper à jour. En längre tids uppehåll från datorerna kan göra det svårt att återvända. Extra tydligt är det när det gäller redigerare. Här finns också en tidsinställd bomb som tickar: Automatisering av arbetsuppgifter. Det finns redan klara ansatser till att ersätta den manuella redigeringen med datorprogram.⁴³ Nästa steg kan bli något liknande på arkivsidan. Datorprogram som ersätter reportrar är svårare att föreställa sig, men en utökad *Metrofiering* är det inte: En enda nyhetskälla, som TT, tar över mer och mer redaktionellt utrymme som spaltfyllnad.⁴⁴ Tidningar på webben är också en fara för journalistens jobb som nyhets- och kunskapsförmedlare. Det finns inga hinder, vare sig teoretiska eller praktiska, för amatörer att ”göra tidning” på det sättet. Inom hårt nischade och avgränsade sektorer är det sedan länge verklighet. Varumärkesbyggnad är inte förbehållet gamla anrika företag.

Det finns alltså många nackdelar med journalistens yrke. Men samtidigt är det spännande, givande (om man får vettiga arbetsförhållanden) och fritt på ett sätt som många andra jobb inte är. Fällorna är många och ibland svåra att ta sig ur. Nya, tuffare krav på arbetslösa som aviserades i samband med senaste budgetpropositionen kan leda till att åtskilliga A-kasseuppbärare försvinner till något annat och därmed berövas sina möjligheter att ta sig tillbaka.

⁴³Exempel på det är datorprogram som SaxoPress, där den skrivande reportern fyller färdigdefinierade block i en layout som fastställts långt innan texten är skriven.

⁴⁴Metro har, enligt Journalisten, nummer 16, 2004-05-18, långt gångna planer på att ”utlokalisera hela redaktionen” i Göteborg. Kanske till en lokal nyhetsbyrå.

Det främsta rådet till den som vill bli journalist är därför:

Se till att du har jobbat som journalist sedan tidigare.

Gå på en skola som ger mycket praktik, och på flera olika ställen. Ju fler, desto bättre.

Var hela tiden beredd på att flytta runt i *hela* landet.

Bilda inte familj. I synnerhet: skaffa inte barn.

Och nu befinner jag mig här. En färdigutbildad journalist.

Je ne regrette rien. . . mais. . .

6 Referenser

(Referenser till tidningsartiklar tas inte upp i denna litteraturlista, utan redogörs för endast som fotnoter i själva texten.)

Ekerwald, Carl-Göran: Céline — Liv och tänkesätt, Norstedts förlag, Stockholm 2003. ISBN 91-1-301192-8

Josefsson, Dan (red.): Välkommen till dramafabriken — En avslöjande granskning av medieindustrin, Ordfront förlag, Stockholm 2000. ISBN 91-7324-780-4

Lundh, Christer: Spelets regler — institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden 1850-2000, SNS Förlag, Stockholm 2002. ISBN 91-7150-853-8

Schröder, Lena: Ungdomars etablering på arbetsmarknaden — från femtiotal till nittiotial, Expertgruppen för arbetsmarknadspolitiska utvärderingsstudier (EFA)/Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm 1995.

Hadenius, Stig & Weibull, Lennart: Massmedier — Press, radio & TV i förvandling. Sjunde, helt omarbetade upplagan, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1999. ISBN 91-0-057954-8

Hultén, Lars J.: Orden och pengarna — Om kamp och kapitulation inom journalistiken, Natur och Kultur, Stockholm 1999. ISBN 91-27-07659-8

Högskoleutredningen: SOU 1992:1 Frihet Ansvar Kompetens — Grundutbildningens villkor i högskolan, Betänkande av högskoleutredningen, Utbildningsdepartementet/Allmänna Förlaget, Stockholm 1992. ISBN 91-38-10931-X

Högskoleverket: Journalistutbildningarna i högskolan — En utvärdering, Högskoleverket, Stockholm 2000. ISSN 1400-948x

Lundgren, Håkan (red.): Arbetsgivarnas dilemma, Ekerlids förlag, Stockholm 2001, ISBN 91-88595-98-6

Rosenberg, Göran: Tankar om journalistik, Bokförlaget Prisma, Stockholm 2000. ISBN 91-518-3776-5